

ЦЕРКВА І ЕКУМЕНІЗМ: КРОКИ ДО ОБ'ЄДНАННЯ

Стаття присвячена аналізу екуменічного руху у християнстві, розглянуто історію унійних процесів, які розвивалися з часу пізнього Середньовіччя, показано виникнення і розвиток екуменізму у протестантизмі, результатом чого стало утворення Всесвітньої Ради Церков, розглядається роль Другого Ватиканського Собору у формуванні екуменічної позиції, зміни ставлення католиків до інших християнських конфесій та нехристиянських релігій, богословські та інституційні кроки в напрямку екуменізму.

Ключові слова: Церква, богослов'я, екуменізм, унія, християнство

«Щоб усі були одно» [1, в. 17, 21] – молився Христос до Небесного Отця. Ці слова стали також для всіх християн заповіддю зберігати єдність Церкви як спільноти людей, об'єднаної Євхаристією. На жаль, ця заповідь не завжди зберігалася послідовниками Христа. Протягом історії християнської цивілізації Церква розділилася. Однак вона не втратила глибокого відчуття власної сутності – бути спільнотою єдності з Богом. Молитва, яку возносив Христос, сьогодні лунає з вуст церковних ієрархів і віруючих, закликаючи сповнення заповіту Господнього і відновлення єдності християнського світу. Кроки, здійснені в напрямку об'єднання християн, принесли реальні успіхи в останні десятиліття. Для повної єдності потрібно зробити більше, аніж уже зроблено. Щоб успішно рухатися далі, необхідно добре знати надбання попередніх поколінь, які служать фундаментом для відродження живого тіла Церкви. Особливо актуальними здобутки на шляху до об'єднання видаються в українських реаліях, де роздробленість християн відчувається особливо гостро.

Метою статті є дослідження феномену екуменізму з відчутним наголосом на екуменічні досягнення католицької церкви. В роботі використовуються офіційні документи Церкви, зокрема Декрет Другого Ватиканського Собору про екуменізм «Unitatis redintegratio», Апостольський лист Папи Івана-Павла II «Orientale Lumen», Енцикліка Папи Івана-Павла II «Ut Unum Sint». Також звертаємося до досліджень вітчизняних релігієзнавців – Петра Яроцького та Людмили Филипович.

Конфесійний поділ християн є найбільшою трагедією Церкви, яка болісно відобразилася на житті всього християнського світу. 1054 рік став моментом роздроблення Церкви і посіяв ворожнечу серед послідовників Христа. Саме в тому році Церкві не вдалося побороти політичні впливи та історичні перетрубації. Розподіл Римської імперії на Схід і Захід, Рим і Візантію, тягнув за собою ментальний поділ європейців, які більше не мали єдиного політичного центру, а скеровували свої погляди на різні столиці. Протягом століть цей поділ імперії лише загострювався. Самостійне становлення Візантії, падіння Риму та утворення нової імперії на заході у 800 році під проводом династії Каролінгів створили нові умови для життя Церкви. Християни Сходу і Заходу Європи стикалися з різними проблемами і в силу історичних обставин будували різні культури. У 1054 році константинопольський патріарх Михайло Керуларій та папський легат Кардинал Гумьерт Сільва-Кандійський у соборі Святої Софії у Константинополі проголосили взаємні анафемі, які свідчили про повний розрив євхаристійного спілкування двох частин досі єдиної Церкви. Інші поділи Церкви на Сході спричинювалися догматичними суперечками Ефеського і Халкедонського Соборів. На Заході черговий удар по єдності Церкви завдала Реформація. У 1517 році

Мартин Лютер проголосив свої «95 тез», які стали ключовим моментом у поділі Церкви на католиків і протестантів.

Ці поділи, хоч і розділили Церкву і унеможливили здоровий діалог, не змогли знищити прагнення до єдності, які плекалися навіть у найважчі моменти міжцерковних відносин. Церковні і громадсько-політичні діячі неодноразово поверталися до жвавого обговорення можливостей об'єднання. Саме на основі цих прагнень сформувалися кілька уній. Під словом «унія», незважаючи на будь-які пропагандистські викривлення і спекуляції, потрібно розуміти як відновлення єдності. Термін походить від латинського «*ūnio*», що означає «об'єднувати», без найменшого натяку на підкорення чи поневолення. Однією із важливих спроб відновлення єдності була «Галицька унія», укладена Папою Інокентієм IV та галицьким королем Данилом у середині XIII століття. Проблемою цієї унії було те, що мотивом її укладення була радше політична ситуація, а не сповнення заповіту Христового. Король Данило прагнув заручитися підтримкою сильного католицького заходу у боротьбі проти монголо-татарської навали.

Ще однією спробою об'єднати роз'єднані Церкви стала Ліонська унія, яка була укладена на Другому Ліонському Соборі з ініціативи Папи Григорія X та візантійського імператора Михайла VIII. В цьому Соборі взяли участь понад тисячу учасників, серед яких близько 300 єпископів. Важливо, що на цьому Соборі були присутні представники наукової еліти Європи. Серед запрошених були св. Тома Аквінський і св. Бонавентура. Однак св. Тома помер по дорозі на Собор, а св. Бонавентура відійшов у вічність під час роботи Собору.

Саме в Ліоні грецькі богослови прийняли західний додаток до Нікейсько-Константинопольського символу віри «*Filioque*», який довгий час був каменем спотикання в об'єднувчому діалозі. Подекуди окремі богослови й донині вказують на «*Filioque*» як на богословську відмінність між католиками і православними. Серед представництв східних Церков, які прийняли унію, було й посольство Київської митрополії.

Третя велика унія була укладена на Ферраро-Флорентійському Соборі, який серед іншого розглядав питання відношення Папи і Собору. Цей Собор також важливий з огляду на вирішення проблеми антипап.

На Констанцькому Соборі 1417 року Папа Мартин V підтримав постанову, згідно з якою Папа зобов'язаний періодично скликати Собори для вирішення загальноцерковних справ. Дотримуючись своєї постанови, Папа скликав Синод у Базелі в 1431 році, проте помер до його початку. Собор без Папи нелегітимний, однак деякі єпископи, незважаючи на відсутність Папи, зібралися в Базелі, прийняли постанови, відповідно до яких Собор має більші повноваження, ніж Папа. Новий Папа Євгеній IV скликав у 1438 році Собор у Феррарі.

Проте деякі ієрархи, які не погоджувались з політикою нового Папи, зібралися в Базелі та обрали антипапою під іменем Фелікса V Амадея VIII герцога Савойського, який щоправда зрікся нелегального понтифікату у 1449 році і став останнім в історії антипапою. Через епідемію у Феррарі Папа у 1439 році переніс Собор до Флоренції. Собор обговорив умови об'єднання, підтвердив використання «*Filioque*», обговорив кількість Святих Тайн і богословську проблему чистилища. В роботі Собору приймали участь візантійський імператор Іван VIII Палеолог, патріарх Константинополя та представники всіх східних патріархатів. Від Київської митрополії участь у Соборі взяв митрополит Кардинал Ізидор. Найважливішою і найуспішнішою для українського народу об'єднувчою спробою стала Берестейська унія 1596 року, наслідком якої стало відновлення єдності Київської митрополії з Апостольською Столицею і розвиток Української греко-католицької церкви.

Успіхом увінчалися численні спроби об'єднання Церков. Східні Церкви, які єдналися з Римо-католицькою церквою, формували в єдиному організмі католицизму помісні Церкви *sui iuris*, зберігаючи власні літургійні обряди, богословські традиції та культурні особливості. Найбільше східних католицьких Церков дотримуються візантійського обряду з виразними національними особливостями. Серед них власну ієрархію мають Болгарська греко-католицька церква, Грецька греко-католицька церква, Грузинська греко-католицька церква, Албанська католицька церква, Мелхітська греко-католицька церква, Румунська греко-католицька церква, Русинська греко-католицька церква, Словацька греко-католицька церква, Українська греко-католицька церква і Угорська греко-католицька церква. Без власної ієрархії залишаються Македонська греко-католицька церква, Російська греко-католицька церква, Хорватська греко-католицька церква, Білоруська греко-католицька церква. Серед унійних Церков олександрійського літургійного обряду дотримуються дві Церкви: Ефіопська католицька церква і Коптська католицька церква. Також існують три католицькі Церкви західно-сирійського (антіохійського) обряду: Сирійсько-Маронітська церква Антіохії, Сирійсько-Католицька Церква та Сиро-Маланкарська католицька церква. Східно-сирійський обряд зберігся у Халдейській католицькій церкві та Сиро-Малабарській церкві. Єдність з Римом зберігає також Вірменська католицька церква.

Особливої ваги об'єднувчі настрої набрали серед протестантів Німеччини у XIX – XX століттях. Німецькі протестантські Церкви не становили цілісної організації, оскільки ділилися не тільки за конфесійними ознаками, а й за адміністративно-територіальним поділом федеральної за своєю суттю Священної Римської імперії. У XIX столітті німці під проводом пруського короля, а згодом німецького імператора, Вільгельма I та канцлера Отто фон Бісмарка захопилися ідеями державного об'єднання та утворення цілісної державної спільноти. Разом з успішними спробами утворити єдину німецьку імперію, якій вдалося об'єднати більшість німецьких земель, зростали й церковні об'єднувчі процеси. Окрім того протестанти були змушені обороняти проти розпочатого Отто фон Бісмарком *Kulturkampf*. Католикам, які опиралися на свої бастиони в Австрії та Баварії, а також на підтримку Ватикану, було легше перенести утиски влади, яка прагнула встановити свій контроль над Церквою. Німецькі протестанти могли надіятися лише на власні сили. Ці причини призвели до необхідності шукати компроміси і шляхи поєднання. Як наслідок, німецькі протестанти почали об'єднувчі процеси.

Розрізняють два типи протестантських уній. Перша з них отримала назву «*Verwaltungsunion*» (управлінська унія). Такі унії об'єднували різні спільноти, які, хоч і визнавали юрисдикцію єдиного адміністративного центру, зберігали власні віровнавчальні елементи, які були їм притаманні й до об'єднання. На основі такого типу унії були утворені Євангельська Церква в Берліні – Бранденбурзі – Шлезії, Бременська євангельська церква, Євангельська церква у Гессені і Нассав, Євангельська церква Кургессена-Вальдека, Євангельська церква Центральної Німеччини, Євангельська церква у Райнлянді, Євангельська церква Вестфалена. За межами Німеччини на цій основі були утворені Протестантська церква Нідерландів, Євангельська церква Авпигкзького і Гельвецького Віровизнань в Австрії, Об'єднана протестантська церква в Бельгії та Об'єднана протестантська церква Ельзасу та Лотарингії. Іншим типом протестантських уній була «*Bekenntnisunion*» (унія віровизнання), за умовами якої всі спільноти, що об'єднуються, взаємно узгоджують своє віровчення. За умовами унії віровизнання були утворені в Німеччині Євангельська Земельна Церква Ангальту, Євангельська Земельна Церква у Бадені та Євангельська Церква Пфатцу, а поза Німеччиною – Об'єднана Церква Христа у США, Об'єднана Церква Канади, Об'єднана

Церква Австралії, Євангельська Церква Богемських братів в Чехії та Об'єднана протестантська Церква Франції.

XX століття стало початком єкуменічного руху. Термін «єкуменізм» походить від грецького «οἰκουμένη», яким греки періоду римського панування та візантійці окреслювали Римську імперію та весь світ, який вони вважали цивілізованим, тобто землю, не заселену варварами. Згодом «οἰκουμένη» набрало значення всього світу, де живуть люди. Краще зрозуміти значення цього терміну може допомогти офіційний титул константинопольського патріарха – *Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικός Πατριάρχης*, який традиційно перекладають як «Архиєпископ Константинополя, Нового Риму і Вселенський Патріарх». Однак в грецькому тексті присутнє не слово «Вселенський», а «Єкуменічний», тобто єкумена в цьому контексті розуміється як вселенскість. Особливістю єкумени є не тільки її широкі межі, а спільність, яка об'єднує її мешканців. Відповідно, суттю єкуменічного руху стало відновлення єдності церковної спільноти.

Єкуменічний рух серед протестантських спільнот почався з регулярних з'їздів і конференцій. Першою єкуменічною зустрічю протестантів була міжконфесійна протестантська місіонерська конференція в Единбурзі 1910 року. Згодом до таких зустрічей приєдналися православні. Вони приймали участь у роботі зустрічей в Женеві 1920 року, в Лозані 1927 року, в Стокгольмі 1945 року. Найбільшим досягненням таких зустрічей було утворення Всесвітньої Ради Церков, установча асамблея якої відбулася 23 серпня 1948 року в Амстердамі за участі представників 147 Церков і християнських релігійних організацій. Окрім Амстердамської зустрічі ВРЦ провела ще шість важливих асамблей: в Еванстоні (США) 1954 року, Нью-Делі (Індія) 1961 року, Уппсалі (Швеція) 1968 року Найробі (Кенія) 1975 року, Ванкувері (Канада) 1983 року, Канберрі (Австралія) 1991 року, Хараре (Зімбабве) 1998 року та Порту-Алегрі (Бразилія) 2006 року. Всесвітня Рада Церков об'єднує 348 конфесій та близько 440 млн християн (протестанти, православні, старокатолики і монофізити та інші). Учасники зустрічі ставили собі за ціль обговорити те, що роз'єднує, і підкреслити те, що об'єднує, оскільки успіх діалогу «залежатиме від здатності християнських церков звільнитися від віками прищеплених уявлень про неповноту конфесійних віровчень, про неблагодатність конфесійних обрядів, про неканонічність релігійних вірувань» [2, с. 326].

У Всесвітній Раді Церков з німецьких християн свої представництва мають Єпископство старокатоликів у Німеччині, всі 22 Земельні Церкви Євангельської Церкви Німеччини, Об'єднання німецьких менонітських спільнот, Робоча спілка християнських Церков у Німеччині. З австрійських християн у ВРЦ присутні Старокатолицька Церква Австрії, Євангельська Церква Авґсбурзького і Гельветського віровизнань в Австрії, Єкуменічна Рада Церков Австрії. Зі швейцарських протестантів свої представництва у ВРЦ мають Християнсько-Католицька Церква Швейцарії, Швейцарський Євангельський Союз Церков та Робоча спілка християнських Церков у Швейцарії. До ВРЦ також належить Євангельсько-Методична Церква, яка має свої громади в різних країнах з німецькою мовою.

Католицька церква після Другого Ватиканського Собору активно включилася в єкуменічний діалог. Доказом цього є участь католиків у роботі Всесвітньої Ради Церков. Католики не стали членами ВРЦ, але представили до неї своїх спостерігачів. Відзначаючи важливість єкуменічного діалогу, кардинал Й. Ратцінгер, який згодом став Папою Римським під іменем Венедикта XVI, зазначав: «Такий діалог може розвиватися тільки в контексті щирої і послідовної духовності. Ми не можемо досягти єдності лише нашими зусиллями. Можемо її отримати лише як дар Святого Духа. Тому-то духовний єкуменізм, тобто молитва, навернення, освячення життя становлять серце єкуменічного

руху. Можна навіть сказати, що найліпшою формою екуменізму є життя згідно з Євангелієм» [3, с. 101].

Католицька церква на Другому Ватиканському Соборі здійснила успішні спроби по-новому відкрити для себе християн інших конфесій. В роботі Собору як спостерігачі приймали участь представники протестантських та православних Церков. «Після II Ватиканського собору (1962 – 1965) Католицька Церква, діючи в дусі аджорнаменто, почала відступати від сотеріологічного ексклюзивізму» [4, с. 104]. Відмова від ексклюзивізму виразилася в тому, що Собор визнав, що Церква Христова, як спосіб присутності істинного Бога і Його благодаті, присутня і в православних та протестантських Церквах. Ця думка була висловлена в Декреті Собору про екуменізм «Unitatis redintegratio». Також Собор відхилив осудження в адресу некатоліків і відмовився називати їх відступниками. Ті християни, які живуть сьогодні і не належать до католицької церкви, від неї ніколи не відходили. Вони народилися в інших християнських традиціях. Лише це є достатньою підставою, щоби відмовитися від епітетів «відступник», «схизматик» тощо. Собор закликав усіх християн інтенсивно працювати над справою відновлення єдності Церкви: «Для відновлення єдності повинна клопотатися вся Церква, як вірні, так і їх пастирі, і кожен відповідно до власних сил, чи то у щоденному християнському житті, чи в теологічних та історичних дослідженнях» [1, п. II, 5].

Саме на Другому Ватиканському Соборі католики чи не вперше назвали православних і протестантів Церквами і церковними спільнотами. Досі термін «Церква» з уст католика звучав виключно в мові про католицизм, а з уст православного – в мові про православ'я. Однак Собор толерантно поставився до всіх християнських конфесій. Термін «церковна спільнота» був введений в документи Собору з огляду на те, що не всі протестанти самі себе називають Церквами. Завдяки дискусіям і обговоренням, які відбулися на Другому Ватиканському Соборі, а також тим діям католицької ієрархії, які спостерігалися після Собору, тема екуменізму перетворюється в перший пункт порядку денного життя Церкви, адже ж «серед найрізноманітніших шляхів толерантизації міжрелігійних відносин особлива роль належить діалогу» [5, с. 111].

Діалог католицької церкви з іншими християнськими конфесіями та нехристиянськими релігіями розвинувся у великій мірі завдяки діяльності Папи Івана-Павла II. Кроки, які він здійснив, стали переломними у житті Церкви та світу. Серед найгучніших екуменічних дій понтифіка необхідно відзначити його зустріч з константинопольським патріархом Димитрієм у грудні 1987 року, присутність ватиканської делегації в Москві на святкуванні тисячоліття Хрещення Русі у 1988 році, зустріч Папи з Главою Англійської Церкви кентеберійським архієпископом Робертом Рунсі, неодноразові зустрічі з представниками різних протестантських деномінацій. Християнсько-юдейський діалог розвинувся завдяки тому, що Папа у 1986 році відвідав римську синагогу та неодноразово зустрічався з головним ашкеназьким рабином Ізраїля Ісраелем Меїром Лау. Папа також став автором численних богословських праць і документів на тему об'єднання християн. Варто згадати принаймні Апостольський лист про Східні Церкви «Orientale Lumen» (Світло Сходу) [6] та енцикліку «Ut unum sint» (Щоб усі біло одно) [7] 1995 року.

Для плановості та ефективності екуменічної діяльності католицької церкви Папа Іван XXIII у 1960 році створив Секретаріат сприяння єдності християн. Ціллю цієї установи, як багатьох інших установ у Римській Курії, заснованих цим Папою, була підготовка до Другого Ватиканського Собору. Заслугою саме цього Секретаріату була підготовка чорнових варіантів екуменічних документів Собору, які учасники Собору

згодом обговорювали та вносили свої зміни і поправки. Папа Павло VI, усвідомлюючи важливість Секретаріату для якості міжцерковного діалогу, зробив його постійно діючою установою, яка в 1988 році Апостольською Конституцією «Pastor Bonus» була переформована у Папську Раду сприяння єдності християн (Pontificium Consilium ad Unitatem Christianorum Fovendam). Від часу заснування Секретаріату, а згодом Ради, в ньому змінилося п'ять очільників: кардинал Августин Беа (1960 – 1968), кардинал Йоганнес Віллебрандс (1969 – 1989), кардинал Едвард Ідріс Кассіді (1989 – 2001), кардинал Вальтер Каспер (2001 – 2010), кардинал Курт Кох (з 2010). Серед керівників Ради троє були уродженцями німецькомовних країн. З діючих німецьких єпископів сьогодні членом Ради є майнський єпископ Карл Кардинал Леманн, який у 1987 – 2008 роках був Головою Конференції католицьких єпископів Німеччини. Україна в Раді представлена Главою Української греко-католицької церкви Патріархом Святославом Шевчуком.

Кілька десятиліть існування і діяльності Папської ради, сприяння єдності християн показали важливість цієї структури. У її послужному списку підготовка документів Собору, організація численних зустрічей і конференцій, результатом яких стало відчутне зближення християн різних конфесій. Перший її керівник кардинал А. Беа, який здобув історичне значення «через свої заслуги для єкуменічного руху в Римській Церкві» [8, с. 392], приймав участь у підготовці Енцикліки Папи Пія XII «Divino afflante Spiritu» 1943 року, яка мала неабиякий вплив на Догматичну Конституцію про Боже об'явлення «Die Verbum» Другого Ватиканського Собору. Зважаючи на заслуги А. Беа у зближенні християн, Папа Павло VI саме йому доручив під час урочистостей з нагоди закриття Собору прочитати папське брєве, яким відмінялися анафеми, що ними у 1054 році обмінялися Патріарх Михаїло Келуларій та кардинал Гумберт Сильва-Кандидський.

Єкуменізм як рух, який охопив майже всі християнські Церкви і спільноти, відповідає заповідям Христа, який закликав своїх послідовників до збереження єдності в любові. Богослов'я ХХ століття в усіх великих християнських конфесіях перейняте єкуменічними проблемами. Крок за кроком християни рухаються в напрямку відновлення єдності і взаєморозуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декрет Другого Ватиканського Собору про єкуменізм «Unitatis redintegratio».
2. Филипович Л.О. Майбутнє міжконфесійного діалогу: подолання православних і католицьких стереотипів / Л.О. Филипович // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність : серія наукових збірників / [за ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка]. – № 3. – С. 319-326.
3. Ратцінгер Й. Божа революція / Й. Ратцінгер ; [пер. з італ. К.В. Стасіва]. – Жовква : Місіонер, 2009. – 132 с.
4. Яроцький П.Л. Релігієзнавство: Сучасні релігійні процеси у світі й Україні : [підручник] / Яроцький Петро Лаврентієвич. – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 442 с.
5. Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. Релігієзнавчий аналіз / [Упорядник, автор передмови Л. Филипович]. – К. : ЦеРІС, 2004. – 189 с.
6. Ioannis Pauli PP. II. Summi Pontificis Epistula Apostolica «Orientalium Lumen» episcopis, presbyteris et christifidelibus inscripta centesimo expleto anno ab editis litteris «Orientalium Dignitas» / Ioannis Pauli PP. II. – Leonis. – P. XIII.
7. Ioannis Pauli PP. II. Summi Pontificis «Ut Unum Sint» litterae encyclicae de oecumenico officio / Ioannis Pauli PP. II.
8. Theologische Realenzyklopädie. / [Hrsg. Gerhard Müller]. – Berlin, New York : de Gruyter, 1993. – 785 S.

О.М. Шепетяк

Церковь и экуменизм: шаги к объединению

Статья посвящена анализу экуменического движения в христианстве, рассмотрена история унийных процессов, которые развивались со времени позднего Средневековья, показано возникновение и раз-

витие екуменізма в протестантизмі, результатом чого стало створення Всесвітнього Ради Церквей, розкрито роль Другого Ватиканського Собору в формуванні екуменічної позиції, змінений відносини католиків до інших християнських конфесій і нехристиянських релігій, богословські і інституціональні кроки в напрямку екуменізму.

Ключевые слова: Церковь, богословие, екуменизм, уния, христианство.

O.M. Shepetyak

Church and Ecumenism: Steps Towards Unification

The article deals with the ecumenical movement in Christianity, the history of the Uniate processes that have evolved since the late Middle Ages are reviewed, the emergence and development of ecumenism in Protestantism, which resulted in the formation of the World Council of Churches, the role of the Second Vatican Council in the formation of the ecumenical position, attitude change of Catholics to other Christian denominations and non-Christian religions, theological and institutional steps towards ecumenism are shown.

Key words: church, theology, ecumenism, union, Christianity.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014.